

ВІБІР У заг. значенні словом «В.» позначають рішення особи чи колективу людей реалізувати шляхом дії або послідовності дій (включаючи відмову від дії) одну чи кілька з наявних можливостей. Термін «В.» стосується передусім практ. аспекту будь-якого різновиду діяльності. Практик. аспект має будь-який різновид діяльності, а не тільки практ. дія у повсякден. її розумінні (як пов'язана з деякими фіз. діями). Практик. проблема, на противагу теоретичній, має такі ознаки: а) вона є проблемою саме даного конкрет. діяча — особи або колективу людей; б) діяч знаходиться у певній часово і просторово визначеній ситуації (ситуатив. контекст практ. дії); в) особливості діяча та особливості ситуації визначають ресурс доступ. засобів, потрібних для успіш. розв'язання проблеми. Розв'язання практ. проблеми обмежене в часі: невчасне її розв'язання зумовлює небажані наслідки, які можна оцінювати як нерозв'язання проблеми. Розв'язання практ. проблеми розраховане на більшу чи меншу часову перспективу: від тих, які потребують негай. дій до таких, що потребують більшого часу і можуть вирішуватися також ін. діячами. Але навіть далекосяжні практ. проблеми переважно формулюються так, що особи чи колективи людей виокремлюють те, що саме вони повинні зробити у даній ситуації. Розв'язання теор. проблеми стає практ. проблемою, коли її має розв'язати певна особа чи група осіб у визнач. відтинок часу, користуючись наяв. ресурсами (напр., відповід. фінансуванням). Розв'язання теор. проблеми не залежить від того хто, коли і в якій ситуації її розв'яже. Ті можливості, що усвідомлює діяч, який здійснює В., можуть бути реальними (наявні у магазині товари, які вибирає покупець) або чимось уявним, задуманим (напр., картина в уяві митця, яку він збирається написати, чи образ майбут. України в уяві політика). В. стосується як мети дії (що діяч вибирає), так і способів досягнення мети (як діяч розраховує досягти мети). Одним із свідчень того, що діяч знаходиться в ситуації В., є особливості мовлення: використання ним в описі своєї ситуації (в укр. мові) сполучників «або», «чи» (у логіч. термінології — «диз'юнкція»). Люди часто змушені поєднувати деякі із наяв. альтернатив: вибирати варіант одночас. виконання кількох дій чи напрямів діяльності. Поняття «В.» стосується: а) дій усвідомлених, отже, людських (хоча дії, схожі на свідомий В. людей, спостерігаються також у поведінці тварин); б) дій і діяльностей цілеспрямованих, тому необхідно відрізняти В. засобів-способів досягнення мети від В. мети; в) В. стосується наявних чи хоча б відомих можливостей, або таких, що мають бути винайдені, відкриті; г) В. передбачає прийняття рішення, яке є необхід. передумовою здійснення В.

Слово «В.» в укр. мові має значення, що діяч (особа чи колектив) вибирають із «чогоось» уже наявного (як це ми щодня робимо, вибираючи якісь речі). Але В. часто не зводиться до оцінки уже наяв. чи відомих засобів і цілей, а потребує винайдення (відкриття) нових засобів і нових цілей, що є важл. складником особистого та колектив. самовизначення та будь-якої твор. діяльності. В. передбачає наявність певних особливостей діяча (внутр. свободи волі і загалом певних вольових якостей), а також певного середовища дії (наявність хоча б відносного простору свободи — свободи від зовн. обмежень). Обмеження внутр. чи зовн. характеру можуть зводити нанівець свободу В. (зв'язана чи хвора людина тощо). Природне і сусп. середовище є джерелом низки зовн. обмежень (необхідність пристосування до середовища, обмеженість наяв. засобів, доступ. даному діячеві, регламентації, заборони, примуси). Псих. і ментал. особливості діяча належать як до його ресурсів, так і до його обмежень — засвоєні (унаслідок соціалізації) особливості поведінки, спосіб мислення, ідеол. комплекси, цінності та норми (морал., реліг., правові) тощо. Що стосується правових норм, то у демократ. суспільствах простір свободи осіб визначається правами людини. Однак права людини окреслюють лише простір негатив. свободи: вони не визначають, який В. людина робить чи здатна робити у цьому просторі. Те, чим заповнює індивід цей простір негатив. свободи, називають позитив. свободою: вона охоплює В. способів поведінки, життя, певних видів діяльності, творчості. У межах негатив. свободи людина може вибирати кращі чи гірші способи поведінки, життєві перспективи та напрями діяльності.

У будь-якому В. важливу роль відіграє вироблення і прийняття рішення. У заг. випадку виробник рішення (decision-maker), який не завжди тотожний його виконавцю, мусить здійснити розумово обґрунтов. В. серед наяв. чи уявних альтернатив. Результатом має бути обґрунтов. рішення, яке стосується того, як потрібно діяти у даній ситуації діячеві (особі чи колективу людей), щоб розв'язати певну практ. проблему. Щодо взаємопов'язаності рішення і виконання рішення у процесі В., то деякі філософи схильні вважати, що розумовий В. на рівні прийняття рішення є тільки передумовою В.: з їхнього погляду поняття «В.» обов'язково має включати виконання рішення. Але для вирішувача (виробника рішення) В. однієї з можливостей є також В. — незалежно від того, хто буде виконувати рішення і чи буде воно виконане взагалі. Розумовий В. (здійснений на рівні прийнятого рішення) є необхід. передумовою будь-якого В. Але у випадку невиконання рішення, В. залишається незавершеним, не-

здійсненим. Розрізнення способів і засобів досягнення мети в деяких ситуаціях є важливим. Якщо я пишу текст, то опис моєї дії можна позначити як «писання тексту», а не як специфічні фіз. рухи моєї руки (ці рухи є лише способом здійснення дії). Спосіб та засіб досягнення мети часто визначають спіл. терміном «засіб» («засіб-спосіб») — зокрема, аби вказати, що йдеться про мислення в аспекті «засіб-мета» (mean-end thinking). У повсякден. житті ми знаємо, чого хочемо, тому наші думки зосереджені на В. тих способів і засобів дій, які мають забезпечити успіх у досягненні мети. Якщо мета відома, і йдеться лише про В. засобів та способів дії, і якщо діяч у В. засобів мислить логічно, то таку дію називають цілераціональною. Осн. увага у цих діях зосереджена на В. засобів, доступних для діяча (з огляду на особливості діяча та ситуації, в якій він діє). В. засобів і способів дії відбувається за принципом: бажаний стан речей (мета) має стати наслідком серії допоміж. дій. Допоміжна дія переважно є також цілеспрямованою, але її цінність є тим меншою, чим більшою мірою вона підпорядкована досягненню кінцевої мети. Її можна взагалі не розглядати як окрему дію, а тільки як спосіб виконання дії. Чим віддаленіша кінцева мета, тим більшої кількості допоміж. дій вона потребує, тому ці дії набувають більшої самодостатності (їх можна розглядати як послідовності окремих дій). Етична оцінка мети і засобів досягнення мети є предметом розгляду в етиці: у телеол. етиці будь-який вчинок оцінюють передусім під кутом зору його наслідків, тим часом у цінніс. етиці мету і засіб оцінюють у світлі відповідності фундам. цінностям та нормам (див. [Етика](#)). Мислення в розрізі «засіб-мета» стало предметом теорії рац. В. Ця теорія пов'язана з теорією обґрунтування рішень (decision making theory), теорією ігор (див. [Гра](#)), які спираються на певні елементи [ймовірностей теорії](#). Припускається, що діяч діє раціонально, якщо адекватно оцінює ситуацію, в якій перебуває, та засоби під кутом зору їхньої придатності для досягнення поставленої мети. Щоб оцінити міру раціональності діяча, потрібно з'ясувати, наскільки вираженими є його переконання щодо ситуації, наскільки адекватно діяч оцінює свої ресурси (як власні можливості, так і доступні для нього засоби у тому середовищі і тій ситуації, в яких він діє). Розрізняють бідну концепцію (thin conception) і багату концепцію (thick conception) рац. В. У бідній концепції припускають, що діяч прагне досягти максимально можливого здобутку при мін. затратах зусиль і ресурсів. Окрім того, оскільки з кожною одиницею у списку бажаних здобутків (преференцій) пов'язаний показник вірогідності щодо можливостей досягти бажаного, оцінка вірогідності впливає на В. (віddaється перевага цілі, досягнення якої є більш вірогідним). Бідна теорія рац. В. зазнає критики, оскільки спрощує набір мотивів, якими керуються люди у своїх діях. Але теорія рац. В. не обов'язково має пов'язуватися з обмеженим списком

простих преференцій (рівень зарплати, вільний час, небажаність брудної і важкої праці тощо). Цей список можна доповнювати преференціями морал. та культур. характеру. Теорія рац. В. є одним зі способів пояснення сусп. явищ. Метод полягає в тому, щоб показати, як індивід. вибори (тобто дії на мікрорівні) у даному сусп. середовищі призводять до певних наслідків на макрорівні, навіть якщо ці наслідки не задумані самими діячами. Типовий приклад такого пояснення маємо у К. Маркса (аналіз того, які наслідки спричиняє прагнення до макс. прибутку в ринк. економіці). Особл. видом В. є В. дій, пов'язаний з передбаченням дій ін. осіб, зокрема у відповідь на вчинену дію. Якщо діяч, вибираючи певну дію чи спосіб дії, наперед враховує реакцію (відповідь) ін. діячів, то таку дію прийнято називати стратегічною. У теорії комунікат. дій Ю. Габермаса терміном «стратегії» позначають приховані цілі того, хто вступає у спілкування: у такому разі не самі висловлені аргументи чи зміст сказаного є осн. його метою, а використання певної риторики для досягнення прихованих, явно не висловлених цілей. Але від «стратегічної дії» у цьому значенні необхідно відрізнити використання цього вислову для позначення дій, спрямов. на досягнення найважливіших цілей: при цьому переважно йдеться про цілі колективні — цілі спільнот (напр., націй) та різного роду інституцій (політ. стратегії). Теорія ігор займається проблемами стратег. раціональності, коли рац. вирішувач повинен зважати на те, що результати В. залежать від В. ін. діячів, зокрема у відповідь на здійснений В. Генерал, який мислить раціонально, повинен брати до уваги як випадковості (напр., пов'язані з погодою), так і стратег. раціональність свого супротивника у ворожій армії. Він прагне виробити оптимальну стратегію, виходячи з припущення, що його супротивник є рац. діячем. Тому він повинен урахувати навіть те, якої дії очікує від нього супротивник, що і його самого вважає рац. діячем (і на цій підставі прагне передбачити його «ходи»). Завдання генерала полягає в тому, щоб не дати переваги супротивнику, яка б ґрунтувалася на цій передбачуваності його дій. В. дії для супротивника у даному разі має бути неочікуваним, непередбачуваним. На противагу іграм, у яких виграш одного гравця означає програш інших (ігри з нульовим сумар. результатом), у центрі уваги гуманітаріїв перебувають ігри, що ґрунтуються на партнерстві і кооперації зусиль (ігри з позит. сумар. результатом). Вони ґрунтуються на підтвердженні очікуваних дій партнера, оскільки це зміцнює довіру.

Дослідж. стратег. дії у теорії ігор важливе для сусп. наук (в економіці, соціології, політології), оскільки у зважуванні наслідків будь-якої особистої чи колект. дії необхідно брати до уваги дії ін. осіб, соц. та етніч. груп, націй тощо. Напр., утвердження укр. нації, укр. незалеж. держави чи здійснення «європ. вибору» сучас. України здійснюється у геополіт. просторі: успішне здійснення таких стратегій передбачає врахування

реакцій ін. «гравців» у цьому просторі. Включаючи також зміцнення довіри шляхом здійснення очікуваних дій там, де існує щире бажання з боку інших до кооперації зусиль та партнерства. Однак у випадку здійснення нац. інтересу шляхом кооперації зусиль на нижньому і середніх рівнях, важливими є ціннісні орієнтації тих осіб, які здійснюють В. Напр., кооперація, засн. лише на поцінуванні добробуту, негайно підважує можливість партнерства, якщо духовні, ціннісні аспекти (зокрема нац. культурна ідентичність) є неважливими для партнерів. З цього погляду громадян. солідарність в Україні — утвердження укр. політ. нації — як передумова успіш. громадян. дії передбачає В. громадянами

певних цінніс. орієнтацій, які стосуються духов. та культур. аспектів буття укр. нації.

Рекомендована література

1. D. D. Davis. Game Theory. A Nontechnical Introduction. Revised Edition. New York, 1983;
2. M. D. Resnik. Choices. An Introduction to Decision Theory. Minneapolis, 1990;
3. D. Little. Varieties of Social Explanation. An Introduction to the Philosophy of Social Science. Westview Press, 1991.

В. С. Лісовий

Бібліографічний опис:

Вибір / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33907>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).